

גיליון מספר 46 – דצמבר 2018

טיפים שימושיים לכתיבה - משולחנו של צוות העברית באכסניית הלשון במכללה¹

התאהבתי בה..... בלשון העברית.

מי מפחד מהגדרות מילוליות?! - ילדים יוצרים הגדרות

הגדרות מילוליות משמשות בתקשורת בין בעל-פה בין בכתב ויש להן יעדים

מעט על הגדרה

הגדרה היא פעולה הקשורה בקוגניציה, בשפה ובשיח והיא באה (בדרך כלל) לענות על השאלה מה הוא המונח הנדון (x)? הגדרה היא אמירה על מהותו של המונח והיא מקיימת שוויון סמנטי בינו לבין ההגדרה (מבע הלשון) המכילה את המידע הרלוונטי אודות המונח.

מעט מאז... ומהיום

שורשיה של ההגדרה מצויים כבר בתקופת היוונים; על פי אריסטו באמצעות הגדרה ניתן לסווג כל פריט בעולם לקבוצה ולבדל אותו משאר 'חברי הקבוצה'. להגדרה הקלסית (פורמלית) מבנה ייחודי: 'x' הוא 'y' ש/ה-'z'. בהגדרה [definition] מבחינים בין **המוגדר** 'x' [definiendum] המונח שמבקשים להגדיר, לבין **המגדיר** 'y' [definiens] המתייחס למוגדר (בדרך כלל קטגורית-על) לבין **התכונה המבחינה** 'z' [differentia specifica] הכוללת מידע ייחודי ורלוונטי על 'x'. מבנה זה מכונה 'מבנה אריסטוטלי', הוא משמש עד היום.

המוגדר 'x' עשוי להשתייך לקבוצות שונות של חלקי דיבור, למשל, שם עצם (מוחשי: 'ספר', מופשט: 'ידידות'), שם תואר ('נאה'), פועל ('מתבונן') ועוד. **המגדיר** עשוי להופיע בדפוסים שונים, כפי שמצוי במילון ויוצג להלן, וכן מוצאים הבדלים גם מבחינת המבנה התחבירי של **המגדיר** (ההגדרה) בהתאם לחלק הדיבור שמבקשים להגדיר. ההגדרה שימשה ביוון לצורך **מַעֲמַת** (Debate), כאשר המתעמתים נדרשו לפעולות הבהרה ולשכנוע.

בימינו, הגדרות משמשות גם כעזר לרוכש שפה בתהליך הלימוד; זוהי אחת הדרכים האפשריות להרחבת אוצר המשמעים; מוצאים אותן למכביר, כידוע, במילון והן עשויות להופיע במבנים דלהלן:

¹ די"ר עדית שר מרכזת האכסניה

מעט על מבני הגדרה

1. הגדרה אריסטוטלית-הגדרה קלסית הבנויה מהכללה + הבחנה, לדוגמה, סִיָּה - כלי שיט קטן הנע במים במשוטים (סירת-משוטים) או במפרשים (סירת-מפרשים) או במנוע של קיטור (סירת-קיטור).
2. שימוש במילה נרדפת, לדוגמה, דָּרוֹר - חופש, חירות.
3. שימוש במילה מנוגדת, לדוגמה, לָבֵן - באחת מהגדרות: הפך מן 'שחור'.
4. באמצעות תרגום, לדוגמה, חֲשֵׁמְלִית - טָרָם; וכן מופיע איור של העצם.²

בסוג הראשון נדרש מן היוצר לדעת מהן קטגוריות-על ולהיות מסוגל לבצע הכללה, כמו גם יכולות הבחנה בתכונה המיוחדת והמבחינה את המשמע המוגדר מן כלל המשמעים שבאותה קטגוריה.

בסוגים השני והשלישי, מלבד ידע של אוצר מילים, נדרש מן היוצר גם ידע ב'יחסים בין משמעים' מבחינת התוכן (הסמנטיקה); הסוג השני 'יחסי נרדפות' דורש ידיעה אודות הקרבה שבין המשמעים מבחינת התוכן וההבדל המזערי המצוי ביניהם. הסוג השלישי דורש הבנה של 'יחסים מנוגדים במשמעות' (המכונה גם 'ניגודים בין משמעים').

הסוג הרביעי דורש יכולת העברה משפה אחת לאחרת ואף יכולת איור.

מלבד הגדרות במילון מוצאים גם הגדרות המופיעות בטקסט; אלה שונות, על פי רוב, מן קודמותיהן, המצויות במילון, בהיקפן, ויש להן מטרה ברורה לשרת את הטקסט ולארגן אותו; לדוגמה, במונח 'שיח' כוונת הכותב היא לפעילות בלשון בין בעל פה בין בכתב-טקסט, רוצה לומר, כל אינטראקציה בלשון.

מעט על יכולת הילדים ועל הגדרות

ברי, כי היכולת להגדיר קשורה בהתפתחות קוגניטיבית ובידע מטה-לשוני; מכאן גם הקושי שבהגדרה; נהוג לראות ביצירת הגדרה כדורשת מספר מיומנויות: מודעות לקסיקלית, היינו, הבנה מהי בכלל יחידה לקסיקלית (מילה באוצר המילים של השפה); מודעות פונולוגית-סמנטית, היינו, תפיסת המושג שמילים הן צירוף של שני מרכיבים שונים היוצרים רכיב אחד בעל צורה ותוכן (מבנה המילה ומשמעותה) ומודעות תחבירית, היינו, הצורך המיוחד במבנה המבע.

הגדרה משמשת אף כמדד להערכה של התפתחות סמנטית ומושגית, התפתחות של אוצר מילים ושל יכולות אינטלקטואליות שונות, וביניהן יכולות קריאה. לכן יש הסוברים, כי היכולת להגדיר מילים מתפתחת, אומנם בגיל צעיר, אך הולכת ומתרבה בבית הספר (מסגרת לימוד פורמלית), וכי יש לטפח בשנים הללו. יש לטפח הבנה והבניה של הכללה ופירוט (מבני היררכיה של קטגוריות ותת-קטגוריות), מבנים שונים של משפטים ומסתבר שיכולת ההפשטה ורמתה דורשת התפתחות ממושכת עד גיל הבררות.

² הדוגמות מתוך מילון אבן-שושן (2003).

יצירות של ילדים - בדרך אל יצירת הגדרה אריסטוטלית-פורמלית (x הוא y שֶׁ/ה-z)

דוגמות

הגדרות מן המילון (אבן-שושן 2003)	הגדרות מפי ילדים ³
	א. יצירת מידע בהקשר אישי ספציפי
בובה - 1. תבנית של אדם או בעל-חיים, בייחוד דמות ילדה או ילד, למשחק ולשעשוע לתינוקות. 2. (בהשאלה) כינוי לאדם הממלא תפקיד שעיקרו לראווה, אך למעשה הוא נטול כל סמכות.	בובה - לבובה שלי קוראים רותי (גיל 3; 4) - סוג של הצהרה.
חתול - 1. חיית-בית הצדה עכברים; 2. שם כולל למשפחת יונקים הכוללת את האריה, הנמר, הברדלס, החתול ועוד. הם אורבים לטרפם ומשיגים אותו בזינוקים מהירים.	חתול - יש לנו חתול שקוראים לו מיצי ויש לו גורים (סביבות גיל 5) ייחוד החתול (שקוראים לו מיצי ויש לו גורים) אינו רלוונטי למטרת הגדרה.
	ב. תיאור של תכונה אופיינית
כלב - 1. חיית-בית מסדרת הטורפים שביונקים. הכלב מצטיין בראייה טובה, בשמיעה ובחוש ריח מפותחים ביותר [...]. 2. כינוי גנאי.	כלב - לכלב יש ארבע רגליים (גיל 1; 4) תכונה אופיינית-כללית; ללא כל מבנה של הגדרה.
תפוז - תפוח-זהב; עץ פרי נמוך ירק-עד ממשפחת הפיגמיים. פרוו גדול כתום-זהב וציפתו המתוקה חמצמצה ריחנית ועסיסית. מוצאו מאסיה הטרופית והסובטרופית. נפוצים מאוד גם בארצנו.	תפוז - לתפוז יש קליפה (גיל 4; 7) תכונה אופיינית-כללית, ללא כל מבנה של הגדרה. בשתי הדוגמות חסר שימוש בקטגוריית-על.
	ג. תיאור השימוש (במילים אחרות, משמש ל...)
מטרייה - סוכך מפני הגשם, העשוי מסגרת מתקפלת שעל קניה מתוח אריג אטום בפני מים.	מטרייה - כאשר יורד גשם (סביבות גיל 5).
כיסא - רהיט לישיבה לאדם, עשוי על-פי-רוב ארבע רגליים, טבלת-מושב אֶפְקִית וגב למשענת.	כיסא - אני יושב עליו (סביבות גיל 5).

³ דוגמה ללא ציון מקור – לקוחה מאוסף פרטי.

	<p>ד. מבנה אריסטוטלי-פורמלי חלקי (כעין 'קטגורית-על'; 'ייחוד')</p>
<p>אב - הזכר בהורים, איש ביחס אל בנו או אל בתו (אל בניו או אל בנותיו).</p>	<p>אבא - אבא הוא אבא (רבקאי, 1938, גיל 5) (שימוש במוגדר). אבא - הוא הנותן כסף (מקור: כנ"ל).</p>
	<p>ה. מבנה אריסטוטלי-פורמלי שלם (תכונה כללית)</p>
<p>אָיִל - שם כללי למשפחה של בעלי-חיים מפריסי פרסות ומעלי גרה. קרני האייל סתומות, עשויות עצם בלי כיסוי קרני, ענפות ומסתעפות. בראש האיילה אין על-פי-רוב קרניים. ליצן - 1. לץ, לגלגן, מי שאוהב להתלוצץ, מהתל. 2. מוקיון, בדחן, מתנהג בדרך שיש בה כדי לבדח דעת אחרים. ספה - מיטה מרופדת לשיבה, להסבה ולשכיבה. אימא - הנקבה בהורים, אישה ביחסה אל ילדה או אל ילדיה.</p>	<p>איילות - זה סוג של סוסים כאלה קטנים (גיל 6; 4). ליצן - הוא משהו שגורם לנו לחייך בקרקס (גיל 3; 5). ספה - ספה זה רהיט ארוך ונוח לשבת עליו (גיל 7). אימא - אדם שעושה כל דבר (גיל 4; 5). המקור באנגלית: Mother – Person that does everything (4;5).</p>

ולסיום מכתם קצר מאת חנניה ריכמן⁴

הגדרה מעשית

- "מהו פרוש אמת, יוכבד?" -
- פנתה אל בת קטנה האם.
- "אמת" - הסבירה השוכבת -
- "היא: איזה ילד הוא אשם!"

⁴ צרור הומור לצעיר-הדור, 1969, עמ' 80.